

KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ VE İYİ TARIM UYGULAMALARI

Özkan LEBLEBİCİ*

Küresel üretim sistemleri, üretim süreçlerinin parçalanması ve bu parçalanma üzerinden oluşturulan üretim hiyerarşisi ile kârın yeniden üretimi üzerine kurulmuştur. 1960'ların sonunda ortaya çıkan "dünya sistemleri" yaklaşımı, bu süreci merkez-çevre karşılığında çözümlenmektedir. Tarihsel süreçte farklı yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. 1990'larda "küresel meta zincirleri", 2000'lerde ise "küresel değer zincirleri", küresel üretim ağlarının çözümlenmesinde kullanılan yöntemler olarak kabul görmüştür. İşletme temelli yaklaşımlardan farklı olarak, küresel üretim sürecinde her aşamada yaratılan katma değeri inceleme nesnesi olarak alan küresel değer zincirleri yaklaşımı, aynı zamanda değer zincirlerinin yönetim yapılarına da odaklanır. Fakat son tahlilde işletme temelli yaklaşımlar için veriler sunmaktadır. Bu yazıda küresel değer zincirlerinin, tarımda küresel ticaret açısından gelişimi ve tarımsal ürünlerdeki metalaşma sürecinin tamamlanmasında "iyi tarım uygulamaları"nın rolü ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Küresel değer zincirleri, iyi tarım uygulamaları, tarımda metalaşma

GİRİŞ

Kapitalizmin gelişmesi bağlamında, mal ihracından sermaye ihracına evrilen süreç, emperyalizm olarak adlandırılmaktadır. Dönemsel olarak, sanayi kapitalizminin ardından gelişen bir kavram olması, emperyalizm kavramının maddi temelini kapitalizm olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu sürecin her aşamasında yeni pazarlar bulunması (ya da oluşturulması), sistemin devamlılığı adına bir zorunluluk olarak görülmektedir. Yeni pazarlar yaratılması, kapitalizmin yaşadığı kriz dönemlerini aşmada geçici iyileşmeler sağlasa da, sermaye adına kârlılığın sürdürülebilmesi, yeni pazarların yaratılmasından daha farklı yaklaşımlar geliştirebilmeye bağlıdır. Bu durum, her yeni aşamada üretim modelinin farklılaşması gibi bir sonucu beraberinde getirmektedir. Dünyada 1970'li yıllardan başlayarak, üretim ilişkilerinin ve üretim araçlarının komununun yeniden tanımlandığı farklı bir üretim tarzı ortaya çıkmıştır. Artık ülke sınırları küresel sermaye için bir engel olmaktan çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) büyük gelişme göstermeye başladıkları dönem Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1930'lu yıllarda) gerçekleşmiş olsa da,

* Ankara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü doktora öğrencisi.

1970'lerden sonraki büyüme stratejileri, üretim sisteminin yeniden tanımlanmasını gerektirecek kadar büyük farklılıklar göstermektedir.

Kendine özgü bir üretim tarzı yaratan küreselleşme süreci, tarımsal üretimde de bir dönüşüme yol açmıştır. Tarım ürünlerinde metalaşma süreci, kapitalist üretim tarzının tarımda gelişmesine koşut bir gelişme göstermiştir. Tarımsal üretimin sanayi üretimine bağımlılığının gittikçe arttığı bu süreç, tarımsal ürünlerin ticaretinin serbestleştirilmesinin yolunu açan Uruguay Görüşmeleri sonrasında hız kazanmıştır. Verimlilik artışına paralel olarak girdilere bağımlı hale gelen tarımsal üretimde girdilere olan bu bağımlılık, tarımsal girdilerin üretiminde söz sahibi olan ÇUŞ'lara, tarım ürünlerinin "tarladan sofraya" bütün üretim süreci içerisinde sürecin tamamını kontrol olanağı sağlamıştır. Bunun araçlarından biri, üretim sürecinin standartlaştırılmasıdır. Bu üretim yapısını meşurlaştırmak adına ihtiyaç duyulan söylemler ise, gıda güvenliği ve izlenebilirlik üzerinden sürdürülmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan İyi Tarım Uygulamaları (İTU), tarımsal üretim sürecinin standartlaştırılması ve ÇUŞ'ların bu standartlaşma üzerinden işlem maliyetlerinin düşürülmesi, dolayısıyla da kârlılıklarının yükselmesi amacıyla hizmet etmektedir. Ancak bunun ortaya konulabilmesi küresel üretim sisteminin bir bütün olarak anlaşılması ile mümkün olabilir.

Küresel üretim sisteminin anlaşılabilmesi için yapılacak çözümlenme, tutarlı kuramsal bir yapı gerektirir. Küresel değer zincirleri yaklaşımı bu anlamda, küresel üretim sisteminin hem ilişkiler bağlamında hem de yapısal olarak çözümlenmesine yardımcı olabilmektedir. Mikro ölçekte işletmelere küresel üretim sistemine eklenilebilmek ve rekabet edebilirlik gibi konularda yol gösterici olarak görülen yaklaşım, küresel sermayenin kurguladığı değer zincirlerinin ihtiyaç duyduğu politik düzenlemeler için de politika tavsiyeleri sunabilmektedir. Ancak bu tavsiyeler, uluslararası örgütler tarafından kamu yönetimi üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılabilir. Bu baskının formal söylemini ise yönetim oluşturmaktadır. En kısa şekliyle politika yapım sürecinin kamu gücüne koşut aktörlerce paylaşıldığı bir yapıyı öngören yönetim yaklaşımı, küresel değer zincirlerinin kuramsal temellerinden birini oluşturmaktadır.

Bu yazıda amacımız, küresel değer zincirleri yaklaşımından yola çıkarak, genelde tarımda küreselleşme ile oluşan değer zinciri yapılarının yarattığı yeni üretim modelini, özelde İTU'nun tarımda

oluşan küresel değer zincirleri ile olan bağına ortaya koymaktır. Burada iki farklı konuyu birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bir analiz tekniği olarak küresel değer zincirlerinin ortaya koyduğu bulgular, yorumla anlam kazanır. Ancak küresel değer zincirlerinin kurgulanması, ontolojik bir gerçekliktir. Bu kapsamda, belirttiğimiz hususların incelenmesi amacıyla ilk bölümde küresel değer zincirleri kavramının ortaya çıkışını, üretim süreçlerine yaklaşımını ve temel önermelerini açıklamaya çalışacağız. İkinci bölümde tarımda kapitalist üretim tarzının gelişmesi bağlamında küreselleşme sürecinde tarım ürünlerinin metalaşmasını ve bunda değer zincirlerinin rolünü irdedeceğiz. Son bölümde ise, tarım ürünlerinin metalaşması kapsamında tarımsal üretim süreçlerinin standartlaştırılması amacıyla kullanılan İTU'nun bu yaklaşımdaki rolünü ortaya koymaya çalışacağız.

KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ

Kapitalizmin sermaye ihracına yöneldiği en ileri aşaması olarak tanımlanan emperyalizm, üretim güçleri ve üretim ilişkilerini dönüştürerek, kendine özgü bir üretim tarzı yaratmıştır. Bu üretim tarzında üretim güçlerinin yapısal konumları, uluslararası bir nitelik kazanmış, üretim ilişkileri de bu çerçevede şekillenmiştir. Emperyalizmin dönemsal konumu, eşitsiz mücadelenin gelişmesini temel alan Amin tarafından üç aşamalı bir süreçte tanımlanmıştır. İlk aşama, kapitalizm öncesi üretim biçimi ile kapitalist üretim biçimi uzunca bir süre birlikte varlıklarını sürdürdüğü merkantilist dönemi içerir. Bir sonraki aşama tekelleşme öncesi gelişmiş kapitalizm dönemidir ve yaklaşık olarak 1800-1900 yıllarını kapsar. Bu dönemde merkez-çevre arasındaki mücadele henüz tamamen eşitsiz değildir. Üçüncü aşama ise 1900'lerden itibaren başlayan emperyalist aşamadır. Bu aşamaya geçişle birlikte merkezde ücretler artmaya başlarken, dünya pazarları birbirine entegre olmaya başlamış, sermaye hareketli hale gelmiş ve eşitsiz mücadele başlamıştır.¹ Gunder Frank, eşitsiz mücadele sonucunda belirginleşen merkez-çevre ayrımını “azgelişmişlik” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Frank, azgelişmişliğin nedeninin, gelişmişliği oluşturan süreçle aynı süreç olduğunu, bu nedenle merkez ve çevre arasındaki tek taraflı bağımlılığın, aynı zamanda azgelişmişliği sürekli kıldığını belirtmekte ve bağımlı metropollerin gelişmesinin uydu statü-

¹ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism*, Second Edition, Routledge, London, 1990, p. 187-188.

sünde olmalarıyla sınırlanacağını ileri sürmektedir.² Bu noktada Amin, (Wallerstein gibi) kapitalizmi bir dünya sistemi olarak görmektedir. Buna göre; sermaye birikim süreci, küreselleşmiş bir değer yarasınca biçimlendirilmekte ve dünya ölçeğinde merkez-çevre karşıtlığını üretmektedir. Kapitalizm, çevrenin merkeze olan bağımlılığını yaratır ve bu karşıtıktan beslenir.³

Dünya sistemleri olarak tanımlanan ve merkez-çevre karşıtlığı ile konumlandırılan bu yapı içerisinde, eşitsiz verimlilik ve karmaşık üretim ilişkilerine sahip üretim tarzları/sektörler hiyerarşik bir biçimde yapılanmıştır.⁴ Kapitalist dünya ekonomisinin işbölümü, üretimi merkeze ve çevreye özgü ürünlerin üretimi olarak bölmektedir ve bu bölünmenin sonucunda oluşan merkez-çevre karşıtlığı ilişkisel bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.⁵ Merkez ve çevre arasındaki bu ilişkisel farklılık, üretim sürecinin kârlılık derecesinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Ticaret hadlerinin uzun dönemde tarım ürünleri ihraç eden gelişmekte olan ülkeler aleyhine, sanayi ürünleri ihraç eden sanayileşmiş ülkeler lehine bozulacağını öngören Prebisch-Singer Tezi de bunu savunmaktadır.⁶ Emek yoğun ve düşük katma değer yaratan üretim faaliyetleri, küresel üretim hiyerarşisinde çevrede yoğunlaşma eğilimindedir.

Emek yoğun üretim faaliyetlerinin çevreye kaydırıldığı bu üretim modeli, kuramsal temelini post-fordizmde bulmuştur. Üretimde uzmanlaşma ve işbölümünün yüksek oranda belirleyici olduğu ve öncüllerinin 1970'li yıllarda İtalya'da görülmeye başlandığı post-fordist üretim modeli, üretim ilişkileri temelinde yükselmektedir.⁷ Ricardo'nun "mukayeseli üstünlükler" teorisinin pratiğini bir anlamda post-fordist üretim modelinin üretim ilişkilerinde görmek mümkündür. Ancak üretim maliyetleri içerisinde bu üstünlüğü sağlamak adına fiyatı düşürülebilecek unsur, ya teknolojik bir yeni-

² Andre Gunder Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975, s. 104, (103-119).

³ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu ve Yeni Kapitalist Küreselleşme*, (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

⁴ Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, (Çev. Semih Lim), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997, s. 28.

⁵ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*, (Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), Aram Yayınları, 2. Basım, 2005, s. 51.

⁶ Rahmi Yamak, Abdurrahman Korkmaz, "Prebisch-Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 10, Yıl 9, Haziran 2006, s. 128-143.

⁷ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 54.

lik neticesinde ortaya çıkacak yeni bir üretim biçimi, ya hammaddeye erişimde sağlanacak bir kolaylık, ya da üretimin temel unsurlarından biri olan (düşük ücretli) emek olmaktadır. Küresel üretim sistemlerinin emek yoğun faaliyetlerinin emeğe ödenen ücretin düşük olduğu ülkelerde yoğunlaşmasının temel nedeni budur. Yine de bu durum, üretim sistemi içerisindeki hiyerarşik örgütlenmede kâr oranlarının farklılığını açıklamaz.

Dikmen, işletme temelli yaklaşımlar adı altında tanımladığı post-fordist yaklaşımın yanında, küreselleşme temelli yaklaşımlar kapsamında Wallerstein'in "dünya sistemleri yaklaşımı", Samir Amin'in çalışmaları ve Gereffi'nin "meta zincirleri yaklaşımı" gibi farklı bakış açılarının da üretim tarzındaki dönüşümü açıklamakta kullanılabileceğini, hatta küreselleşme temelli yaklaşımların kullanılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir.⁸ Böylelikle işletme temelli yaklaşımların açıklamakta yetersiz kaldığı hususları daha net olarak ortaya koymak mümkün olabilecektir. Üretim örgütlenmesi içinde bölüşüm ilişkilerinin açıklanması da bu çerçevede gerçekleştirilebilir. Dikmen, küresel meta zincirleri temelinde yaptığı araştırmasında üretimin bir mamulün satış aşamasına gelene kadar olan halkalarının toplam fiyat içerisindeki payının 1/4 ila 1/5 civarında olduğunu ortaya koymuştur.⁹ Bu durum, küresel üretim sistemi içerisinde pazarlamanın önemini ortaya koymaktadır. Küresel değer zincirleri de, küresel üretim sistemindeki faaliyetlerin farklılaşması ile yaratılan katma değer değiştiği gerçeğinden yola çıkarak tanımlanabilir. Buna göre küresel değer zincirleri, küresel üretimin her aşamasında (tasarım, üretim, dağıtım, pazarlama, satış) oluşan firmalar arası ilişkileri, yine her aşamada yaratılan katma değer üzerinden tanımlayan bir analiz yönteminin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Küresel değer zincirleri yaklaşımını iki açıdan ele almak mümkündür. Birincisi işletme temelli yaklaşımlar olarak değer zincirleri, ikincisi de küreselleşme temelli yaklaşımların türevi olan küresel değer zincirleri yaklaşımları olarak sıralanabilir. Kaplinsky, değer zincirleri konusunda birbiriyle ilişkili üç değişik yaklaşımın söz konusu olduğunu söylemekte ve bunları; Porter'in değer sistemi (zinciri), Fransız akademisyenlerce ortaya konan "akış analizi" (*fliere*) ve Gereffi tarafından kullanılan "meta zincirleri" olarak

⁸ Ahmet Alpay Dikmen, "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", *Toplum ve Bilim*, Sayı 86, Birikim Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 281-282. (281-302).

⁹ A.k., s. 288.

sıralamaktadır.¹⁰ Kaplinsky'nin bu sınıflandırmasında belirttiği ilk iki yaklaşım, işletme temelli yaklaşımlar olarak görülebilir. Gereffi'nin meta zincirleri yaklaşımı ise bizim sınıflandırmamıza göre küreselleşme temelli yaklaşımların türevi olarak belirttiğimiz küresel değer zincirleri yaklaşımına önceldir.

Meta zincirleri, bir ürünün tasarım, üretim ve pazarlama aşamalarındaki bütün faaliyetleri ele alan bir yaklaşımdır. Meta zincirleri iki tip uluslararası örgütlenme biçimi ile tanımlanabilir; alıcı yönlendirmeli meta zinciri ve üretici yönlendirmeli meta zinciri.¹¹ Her iki yapının özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Tabloda verilen özellikler zaman zaman birbirine karışabilmektedir. Bu nedenle bütün zincir tiplerinin yapısal konumları bir ölçüde kendine özgü olabilir.

Tablo 1 Meta Zincirlerinin Özellikleri

Özellikler	Üreticinin Yönlendirdiği Meta Zinciri (Üymz)	Alıcının Yönlendirdiği Meta Zinciri (Aymz)
Yönlendiren Sermaye	Sanayi sermayesi.	Ticari sermaye.
Asıl Rekabet Alanı	Araştırma ve geliştirme, Üretim.	Tasarım, pazarlama.
Giriş Sınırları	Ölçek ekonomisi.	Kapsam ekonomisi.
Ekonomik Sektörler	Dayanıklı tüketim malları, ara malları, sermaye malları.	Dayanaksız tüketim malları
Tipik Endüstriler	Uçak, otomobil, bilgisayar.	Giyim, ayakkabı, oyuncak.
Üretici Firma Sahipliği	Uluslararası firmalar.	Gelişmekte olan ülkede hakim bölgesel firmalar.
Ana Ağ Bağlantıları	Yatırım tabanlı.	Ticaret tabanlı.

¹⁰ Raphael Kaplinsky, Mike Morris, *A Handbook for Value Chain Research*, International Development Research Center, 2001, s.4-6.
<http://www.inti.gob.ar/cadenasdevalor/manualparainvestigacion.pdf>, 15.11.2010.

¹¹ Garry Gereffi, "Comodity Chains Framework for Analyzing Global Industries", Duke University, USA, 1999,
http://eco.ieu.edu.tr/wp-content/Gereffi_CommodityChains99.pdf, s. 1; Gary Gereffi, "Shifting Governance Structures in Global Commodity Chains, With Special Referrance to Internet", *American Behavioral Scientist*, Sage Pub., Vol.44, No.10, (June 2001), p. 1616-1637.

Hakim Ağ Yapısı	Dikey.	Yatay.
-----------------	--------	--------

Kaynak: Gereffi, 2001, s. 1622.

Küresel üretim ağları üzerine çalışan akademik araştırmacılar, 2000 yılı Eylül ayında, İtalya'nın Belaggio kentinde "Rockefeller Fonu" sponsorluğunda bir araya geldiklerinde, küresel üretim ağlarının farklı boyutlarını ve her bir boyutu ayrı ayrı çalışan araştırmacıları ortak bir terminoloji çatısı altında bir araya getirmek için çalışmalar yapmışlardır.¹² 2004 yılına kadar devam eden bu ortak çalışmaların amacı, "sınır aşan üretim ağlarındaki yönetim ilişkilerini tespit etmek ve açıklamak için politika yapıcılara yardımcı olacak bir teori geliştirmek" olarak açıklanmıştır.¹³ Ortak bir dil geliştirmek yoluyla küresel üretim sisteminin yönetiminde söz sahibi olan lider firmaların yapı içerisindeki konumlarının daha çok pekişeceğini kestirmek güç olmamalıdır. Küresel meta zincirlerinin küresel değer zincirlerine evrilmesinde, yerel ekonomik süreçlerin küresel düzenlemeler tarafından nasıl koşullandırıldığına anlaşılması isteğinin etkili olduğu, böylece ağ yapısı içerisinde değer hangi aşamalarda ortaya çıktığı ve bu yapı içerisinde firmaların konumları ile nasıl konumlarını yükseltebileceği sorularına cevap arandığı da ifade edilmektedir.¹⁴ Küresel değer zincirleri yaklaşımının öncelleriyle olan karşılaştırması Tablo 2'de verilmiştir. Biz her ne kadar küresel değer zincirlerini küresel temelli yaklaşımların devamı olarak ifade etmiş olsak da, tarihsel süreçte yönetim yazınının eğilimlerine paralel olarak işletme temeline doğru evrilen bir küresel değer zincirleri kavramı ile karşı karşıya olduğumuz gerçeği, Tablo 2'de görülmektedir.

¹² Jennifer Bair, "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back Going Forward", *Competition & Change*, USA, Vol.9, No.2, June 2005, p. 162. (153-180).

¹³ Timothy J. Sturgeon, "From Commodity Chains To Value Chains", MIT Industrial Performance Centre, (January 2008), <http://web.mit.edu/ipc/publications/pdf/08-001.pdf>, 10.11.2010, s. 4.

¹⁴ Garry Gereffi, Michelle Christian, "Food Production Systems, Trade and Transnational Corporations: A Global Value Chains Approach to Consumption and Healthy Diets", Duke University, USA, 2008, s. 3, http://www.cggc.duke.edu/pdfs/GlobalHealth/Gereffi_Christian_WHOFINAL_April19.pdf, 19.10.2010.

Tablo 2 Küresel Değer Zincilerinin Öncelleriyle Karşılaştırılması

Ayırım	Meta Zincirleri	Küresel MZ	Küresel DZ
Teorik Temel	Dünya Sistemleri Teorisi	Dünya Sistemleri Teorisi ve Örgütsel Sosyoloji	Uluslararası İş Yazını ve KMZ
İnceleme Nesnesi	Dünya kapitalist ekonomisi	Küresel endüstride şirketler arası ağlar	Küresel endüstride sektörel mantık
Yöneldiği Kavramlar	1. UA işgücü dağılımı 2. Merkez, çevre, yarı çevre 3. Eşitsiz mübadele 4. Kondratief Çevrimi	1. Endüstri yapısı 2. ÜYMZ ve AYMZ yönetimi 3. Örgütsel öğrenme ve endüstriyel yükselme	1. Katma değer zincirleri 2. Modellerin yönetimi 3. İşlem maliyetleri 4. Endüstriyel yükselme ve kârlılık
Entelektüel Etki	1. Bağımlılık Teorisi 2. Yapısalcı Gelişme İktisadı	1. ÇUŞ yazını 2. Karşılaştırmalı Gelişme yazını	1. UA iş ve UA örgütler 2. Ticaret ekonomisi 3. Küresel/UA üretim ağları/sistemleri
Önemli İsimler	Hopkins & Wallerstein, Arrighi & Drangel	Gereffi & Korzeniewicz, Bair	Humphrey & Schmitz, Gereffi, Kaplinsky (+)

Kaynak: Bair, a.g.k., s. 160.

Bu yönüyle değer zincirleri, küresel üretim sistemine eklemlenen, ya da eklemlenme çabası içinde olan firmaları ve bu firmaların faaliyet gösterdikleri ülkeleri, rekabet kavramı ile sistemin içinde tutmaya yarayan bir araca dönüşmektedir. Lider firmaların zincir içerisindeki konumları onlara bütün üretim sürecini yönlendirme imkânını vermektedir. Küresel meta zincirlerindeki gibi, küresel değer zincirleri de, alıcı yönlendirmeli ve üretici yönlendirmeli olarak sınıflandırılmaktadır. Tablo 1’de belirtilen özellikler, değer zincirleri açısından da geçerlidir. Gereffi bu iki değer zinciri yapısına bir üçüncüsünü eklemiş ve bunu değer zincirleri içinde yeni aktörlerin ortaya çıktığı ve ekonomik rollerin yeniden tanımlandığı internet olarak tanımlamıştır.¹⁵ Gereffi’nin tanımladığı bu yapıda gücün konumu, üreticiden, perakende sektörüne ve tüketiciye kaymaktadır. Dolayısıyla Gereffi’nin internet odaklı değer zinciri

¹⁵ Garry, Gereffi, “Beyond the Producer-Driven/Buyer-Driven Dichotomy, The Evolution of Global Value Chains in the Internet Era”, *IDS (Institute of Development Studies) Bulletin*, (Vol.32, No. 3), Sussex, 2001, p. 30, http://www.soc.duke.edu/~ggere/web/gereffi_ids_bulletin.pdf, 26.11.2010. (30-40).

olarak gördüğü yapı, alıcı yönlendirmeli değer zincirine daha yakın durmaktadır. Bu sınıflandırma değer zincirlerinin yönetim yapısını da belirlemektedir.

Küresel değer zincirlerine ilişkin yazında zincirlerin yönetiminden “yönetişim” olarak bahsedilmektedir. Bu bağlamda değer zincirlerinin yönetişimi dar anlamıyla, küresel üretim sistemi içerisindeki firmalar arası karşılıklı bağımlılığı ve firmaların üretim sistemine entegrasyonunun derecesini belirtmektedir. Geniş anlamda ise, küresel rekabeti zayıflatan ya da piyasa sistemi açısından engel olarak görülen hususların değer zincirleri analizleri ile tespit edilerek, ülkelerin politika yapım süreçlerinde bu engellerin kaldırılması için tavsiye/baskı oluşturulması olarak görülebilir. Bair bu konuda, meta zincirleri yaklaşımının üretim süreci ile ilişkili politik süreçleri ele almakta başarısız kaldığını, politik etkilerin dikkate alındığı sürecin küresel değer zincirleri ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir.¹⁶

Gereffi'nin küresel değer zincirlerinin tarihsel süreçte kurumsal olarak yönetim yapılarında yaşanan değişime ilişkin tespitleri, Tablo 3'te verilmiştir. Burada interneti farklı bir yönetim yapısı olarak görmek tartışma konusu edilebilir. İnternet, pazarlamanın yapısal ve kurumsal dönüşümünde çok büyük bir etki yapmıştır. Ama entegre olmuş bir değer zinciri içerisinde pazarlamanın yönetiminin bütün zincirin yönetişimini yapısal dönüşüme uğratması, oldukça fazla bir beklentidir. İnternetin gelişme eğilimi devam etmektedir. Bu çerçevede küresel değer zincirleri yönetişiminde mutlaka etkileri olacaktır. Ancak bu etkileri üçüncü bir yapısal model olarak ortaya koymanın, en azından şu an için çok doğru olmadığını düşünüyoruz.

Küresel değer zincirlerinin yönetim yapılarında uluslararası örgütlerin önemli bir yeri vardır. Birçok uluslararası kuruluşun değer zincirleri üzerine çalışma yapması ve bu konuda ülkelere politika tavsiyelerinde bulunmasının temelinde yatan neden budur. Örneğin Dünya Bankası, hem bu konuda çalışmalar ve yayınlar yaptırmakta, hem de kredi verdiği projelerde değer zincirlerine vurgu yapmaktadır.¹⁷ Yayınlarda küresel değer zincirlerinin yarat-

¹⁶ Jennifer Bair, a.g.k., s. 158.

¹⁷ FIAS (Foreign Investment Advisory Service), *Moving Toward Competitiveness: A Value Chain Approach*, The World Bank Group, Washington, 2007, <http://www.ifc.org/ifcext/>, 19.11.2010. Ayrıca DB internet sayfasında aktif projelere ilişkin bilgilerde az gelişmiş ülkelere verilen proje bazındaki kredilerin proje detaylarında değer zincirlerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlara

tığı fırsatlardan ve yabancı yatırım alabilmek için ülkelerin değer zincirleri yaklaşımından hareketle rekabet edebilirliklerini nasıl artıracaklarından bahsedilmektedir. Temel amaç, küresel üretim sistemine eklenmenin küçük ölçekli firmalar için hayatta kalabilmenin tek şartı olduğu düşüncesinin hakim kılınmasıdır. Ancak bununla da kalınmaz ve ülkelere kendi firmalarının küresel üretim sistemine entegrasyonunun sağlanması için yapması gereken politik düzenlemeler dayatılır. Acımasız bir rekabet içine sürüklenen firmaların rekabet edebilmek adına en kolay azaltabilecekleri maliyet, emek olarak ortaya çıkar. Emeğe ödenen ücretteki azalma, emeğin örgütlenmesi ve sosyal hakları konusundaki bilinçlenmesine karşı yürütülen bir mücadele ile mümkün hale gelmektedir. Zinciri yöneten lider firma, üretimin standartlarını, miktarını, zamanını ve üretilen metanın fiyatını sisteme entegre ettiği unsurlara dikte eder. Yani bütün üretim sürecini kontrol edecek konuma gelir. Böylece zincir içindeki bölüşüm ilişkileri de kendiliğinden şekillenmiş olur.

Küresel değer zincirlerinde lider firmanın zincirin işleyişi üzerindeki etkinliğinin en önemli göstergesi, tedarikçi firmalar için pazara girişin denetiminin bu firmalar tarafından yapılmasıdır. Bunun yanında zincir içindeki firmaların konumlarının yükseltilebilmesi, lider firmanın izin verdiği ölçüde gerçekleşmektedir. Üretimin merkez-çevre karşıtlığı bağlamında örgütlenmesi, çevreye özgü üretimin küresel değer zinciri içerisindeki hiyerarşik konumunu da belirlemektedir. Konumunu yükseltme imkânı bulamayan bir firma için çözüm, ya başka bir zincire eklenmek, ya da (yeterince güçlüyse) yeni bir değer zinciri yaratmaktır. Elbette bu tercih firmayı, zincir içindeki rekabetten çok daha güçlü bir rekabet ortamında mücadele etmek zorunda bırakacaktır. Diğer bir deyişle riskler büyümektedir. Riskin büyüklüğünü etkileyen önemli bir faktör de değer zincirinin yönetim yapısıdır. Üreticinin yönlendirdiği değer zincirinin dışında aynı alanda yeni bir değer zincirini oluşturmak, alıcının yönlendirdiği bir değer zincirine oranla çok daha zordur. Çünkü pazara giriş olanakları daha sınırlıdır.

Bu anlamda alıcının yönlendirdiği değer zincirlerinin oluşturulması, pazara giriş olanakları açısından daha uygun olabilmektedir. Alıcının yönlendirdiği değer zincirlerinin tipik örneği, perakendeciler ve marketlerin oluşturduğu zincirlerdir. Her ne kadar bu yapılar üreticinin yönlendirdiği değer zincirleri kadar dikey entegre

örnek olarak, Uganda, Mali ve Nepal'i vermek mümkündür. DB, <http://web.worldbank.org/external/projects/>, 04.05.2010.

olmuş yapılar olmasalar da, her geçen gün büyüyen pazar payları ile bu alanda oligopoller oluşturmaktadırlar. Yönettikleri zincire bağlı tedarikçiler üzerindeki mutlak kontrolleri, artan pazar payları ile birlikte sürekli artmaktadır. Çok güçlü olmaları nedeniyle tedarikçi firmalara üretim koşullarını dayatabilmektedirler. Türkiye’de marketlerin pazar paylarını sürekli artırdığı ve çok güçlü olmaları nedeniyle tedarikçi firmalar üzerinde baskı oluşturabildiği gerçeği, Rekabet Kurulu kararlarına da yansımış durumdadır.¹⁸ Pazara giriş olanaklarının dikey entegre olmuş yapılara göre daha uygun olması, kapitalizmin doğasında var olan tekelleşme eğiliminin alıcının yönlendirdiği değer zincirlerinde yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Burada bir konuya daha açıklık getirmekte yarar vardır. Kurgulanan bir değer zincirinin pazara giriş olanakları ile, bu değer zinciri içerisinde yer alan firmaların (işletmelerin) pazara giriş olanakları arasında bir ayırım yapmak zorunluluktur. Bir değer zinciri oluşturabilecek güçte olan bir lider firma, az ya da çok bir pazar payı elde edebilirken, oluşan değer zinciri içinde yer alan firmalar adına çok fazla seçenek olduğunu söylemek mümkün değildir. Değer zincirine eklenen firmaların konumu, tamamen lider firmanın alacağı stratejik kararlarla belirlenmektedir. Liberal iktisadın “görünmez el” metaforu, küresel kapitalizmin geldiği bu noktada anlamını yitirmiş görünmektedir.

Küresel değer zincirleri, kapitalizm açısından farklı bir aşamayı işaret etmektedir. Kapitalizmin krizleri, genellikle pazarlama krizleri olarak ortaya çıkmıştır. Üretim fazlasının satılabileceği pazarların bulunması için gerektiğinde savaşlar göze alınmış, gerektiğinde talep yaratacak gelişmeler özendirilmiştir. Üretimi ve buna bağlı olarak emeği değersizleştiren bir yaklaşım olarak görebileceğimiz küresel değer zincirleri, kriz riskini pazarlamadan üretime kaydırmıştır. Elbette bu risk, emeğin ucuz olduğu ülkelerde fason üretim yapılmak suretiyle bu ülkelerin sorunu olarak görülmeye başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, merkez-çevre karşıtlığı bağlamında ele aldığımızda, zinciri yöneten lider firma tarafından kâr merkezleştirilmekte, üretim ve buna bağlı olarak risk yerleştirilmektedir.

Dönemsel olarak neo-liberal politikaların küresel ölçekte yoğun olarak uygulandığı bir süreçte küresel değer zincirleri, söylem

¹⁸ Rekabet Kurulu’nun 06.08.2009 tarih ve 09-35/891-214 Sayılı Kararı; Rekabet Kurulu’nun 07.11.2008 tarih ve 08-63/1022-396 Sayılı Kararı; Market birleşmeleri ve marketlerin güçlerini arttırmalarına ilişkin kararların sayısı bizim verdiğimiz iki örnekten daha fazladır.

temelinde de bu politikalarla örtüşmektedir. Yerelleşmenin demokratik haklar temelinde bir gereklilik olarak sunulması, yerel yönetimlerin merkezi yönetimden bağımsız olarak bu risklere açık kılınmasına ortam hazırlamaktadır. Özelleştirmeler bağlamında da, üretim araçlarının küresel sisteme eklemlenmesi mümkün olabilmektedir. Piyasa düzeninin siyaset üzerindeki etkisinin meşrulaştırılması için küresel değer zincirlerinin “yönetişim” yapıları, politika yapım sürecini de inceleme alanına almış görünmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse; küresel değer zincirleri yaklaşımı, küreselleşmenin ideolojik zeminini oluşturan neo-liberal yaklaşımla, sadece söylem bazında değil, uygulamada da tam bir uyum içerisindedir. Bu uyumu dünyada tarımsal üretim ve tarım ürünleri ticareti alanında da görmek, hatta son dönemde dünyada yaşanan gıda krizleri özelinde bu uyumun yıkıcı etkilerinin çok daha geniş kitleleri etkilediğini söylemek mümkündür. Şimdi konunun bu boyutuna odaklanmak adına öncelikle tarımda kapitalist üretim tarzının gelişimini ve ardından bu alanda küresel değer zincirlerinin oluşumunu çözümlenmeye çalışalım.

TARIMDA KÜRESELLEŞME VE SÜREÇ BAĞIMLILIK

İnsan toplulukları için yaklaşık on bin yıl önce yerleşik düzene geçilmesi, avcı toplayıcı yapılarda çözülmeye neden olmuştur. Bir kişinin toprağı işleyerek elde ettiği tarımsal ürün, kendisinden başka birkaç kişiyi besleyebilecek bir gıda üretimini ortaya çıkarmıştır. Yönetim, avcı toplayıcı toplumlardaki toplanan besinin adil paylaşımı sorumluluğunu aşmış ve tam zamanlı bir iş olarak görülmeye, uzmanlaşma gelişmeye başlamıştır.¹⁹ Artığın büyümesi ile birlikte, artı ürüne el koyma mücadelesinin boyutları da gelişmektedir. Bu mücadelenin en önemli sonucu, merkezi otoritenin gittikçe güçlenerek devletli toplumların ortaya çıkması olmuştur.

Tarımsal üretimin kapitalizme evrilen süreçte en önemli rolü ise, 17 ve 18. YY’larda İngiltere’de toprak mülkiyetinde yaşanan dönüşüm ve bunun sonucunda tarımda ortaya çıkan yüksek verimlilik artışı olmuştur. Kapitalist birikimin sağlanmasında önemli bir paya sahip olan “çitleme” yasalarının en yoğun yaşandığı dönem, 1750-1810 arasındaki zaman dilimidir.²⁰ Çitleme yasaları toprakların büyük toprak sahipleri elinde yoğunlaşmasını sağlarken, bu

¹⁹ Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ülker İnce), 19. Basım, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008, s. 382-384.

²⁰ Örsan Ö. Akbulut, *Küreselleşme Ulus Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 2007, s.292.

toprakları üretim için kiralayan kiracılar (*tenant*) kira bedelinin üzerinde getiri sağlamak için ücretli emek üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşlardır. Üçlü bir yapı söz konusudur. Bir tarafta toprak sahipleri (*landlord*), bir tarafta toprağı üretim için onlardan kirala-yanlar ve diğler tarafta gelişen üretim teknikleri bağlamında kâr artışı sağlamak için üzerlerinde büyük baskı kurulan ücretli emek söz konusudur. Elbette kâr artışı için ortaya çıkan baskı, ücretli ve mülkiyetsiz emek üzerinde yoğunlaşmıştır.²¹ Burada dikkate değer bir nokta, ulus-devlet yapısının oluşmasından sonra, toprak mülkiyetinde büyük toprak sahipleri lehine yaşanan dönüşümün hızlanmış olmasıdır.

Toprak mülkiyetinde ve buna bağılı olarak toprağın işlenmesinde yaşanan dönüşümün önemli bir sonucu da, köylünün mülksüzleşmesi, topraktan kopması ve kentlerin dış mahallelerinde sefalet içinde yaşayan yığınların oluşması olmuştur. Bu durum sanayi kapitalizminin gelişmesinde ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünün temelini oluşturmuştur. Ancak Woods, kapitalizme özgü dinamiklerin işgücünün proleterleşmesinden önce tarıma yerleştiğini, bu şekilde tarımda sağlanan yüksek verimlilik artışı ile tarım dışında çalışan büyük nüfusu besleyen bir tarımın mümkün olduğunu ve dünyanın ilk sanayi kapitalizminin ortaya çıkabildiğini belirtmektedir.²² Kapitalizmin ortaya çıkışında tarımın büyük rolünün olduğu bizim tartışmamızdan farklı bir konu olmakla birlikte, tarımda kapitalist üretim tarzının gelişiminin anlaşılabilmesi adına burada yer verilmiştir. Bu gelişimin bizim açımızdan önemli sonucu, tarımda verimlilik artışının kapitalizmin gelişmesine paralel bir süreçte sağlanmış olması, buna bağılı olarak da tarımsal üretimin gittikçe sanayi üretimine bağımlı hale gelmeye başlamasıdır.

Tarımda verimlilik artışının, toprakta bitkinin gelişimi için gerekli maddelerin azalmasıyla bir tarım krizine dönüşmeye başladığı bir dönemde (18. YY ortalarında), azot, fosfor, potasyum gibi önemli maddelerin bitkiler için önemi ortaya çıkmıştır. 1843'te ilk süperfosfat üreten fabrikanın İngiltere'de kurulmasından sonra bunu, 1855'te Almanya'da, 1871'de Fransa'da kurulan fabrikalar izlemiştir. Kullanımdaki yanlış tercihler, beklenen verimlilik artışlarını sağlamaktan uzak kalmıştır. Bu dönemde Marks'ın sürdürülebilir tarım hakkında, organik kalıntıların tekrar üretime sokulma-

²¹ Ellen Meiksins Wood, "Kapitalizmin Tarımsal Kökenleri", *Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk*, (Çev.A.Başer Kafaoğlu), 2.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 105. (94-111).

²² A.k., s. 106, 108.

sına ilişkin fikirleri,²³ bir anlamda O'nun kapitalist üretim tarzına eleştirisidir. Fukuoka tarafından yazılan "Ekin Sapı Devrimi" adlı kitap, Marks'ın bu eleştirilerindeki haklılığı kanıtlamaktadır. Fukuoka, bu kitapta o güne kadar kapitalist tarımın gerektirdiği girdiler kullanılarak üretim yapılmış bir yerde tamamen doğal yöntemlerle yüksek verimlilikler elde etmeyi nasıl başardığını anlatmaktadır.²⁴

Tarımda kapitalist üretim tarzının diğer bir özelliği, 19. YY'ın ikinci yarısından itibaren makine kullanımı ile birlikte, tarımsal üretimin yüksek sermaye yatırımlarını gerekli kılmış olmasıdır. Bu durum, artan verimlilikle birlikte kırsalda devam eden bir çözülme-yi de beraberinde getirmiştir. Bir taraftan sanayi kapitalizminin ihtiyacı olan işgücü karşılanırken, diğer taraftan tarımsal üretim doğal olmayan girdilere bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Sermaye yatırıma bağlı bu tarımsal üretim tarzının yarattığı verimlilik daima az gelişmiş ülkeler aleyhinde gelişmiştir. Samir Amin, 1940 öncesi makineleşmiş tarımla yoksul köylü tarımı arasındaki verimlilik farkı 1'e 10 iken, günümüzde 1'e 200 olduğunu ve bunun reel fiyatlarda yaklaşık 5 kat düşüşe neden olduğunu belirtmektedir.²⁵ Düşen ürün fiyatları çevrenin rekabet şansını ve tarımsal üretimini ortadan kaldırırken, merkeze olan bağımlılığı da artırıcı bir etki yapmaktadır. Bu bağımlılık çerçevesinde kırsalda yaşanan çözülme, çevrede ücretler üzerinde bir baskıya neden olmaktadır. Tarihsel süreçte tarımsal üretimin yüksek gümrüklerle korunmaya çalışılması, ülkelerin bu bağımlılığı azaltma çabaları olarak görülebilir.

Sermaye yatırıma bağlı girdilerin kullanımıyla doğal sürdürülebilirlik daha fazla zorlaşmıştır. Bunun sonucunda da, topraktan eksilenlerin yerine daima daha fazlasını koymak gerekli olmuştur. Daha fazla sermaye yatırıma olan ihtiyaç, tarımsal işletmelerin büyüklüklerini değiştirmiş, sermaye yatırımının maliyetini kurtaracak kadar büyük tarım işletmelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Girdilere olan bağımlılık, sermaye yatırımı için gerekli kaynağa olan bağımlılığı getirmiş, finans sistemi ile hemen her ölçekte girdi kullanımı verimlilik adına zorunlu hale gelmiştir. Böy-

²³ John Bellamy Foster, Fred Magdoff, "Liebig, Marks ve Toprağın Verimliliğinin Tükenişi", *Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk*, (Çev.A. Başer Kafaoğlu), 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 119.

²⁴ Bkz. Masanobu Fukuoka, *Ekin Sapı Devrimi*, (Çev. Aykut İstanbullu), Kaos Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁵ Samir Amin, *Liberal Virüs*, (Ed. Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Kitaplığı, 51, İstanbul, 2004, s. 28.

lece adeta döngüsel bir süreçte tarımsal üretim artışı sürdürülebilmiştir.

Yukarıda saydığımız girdilere, DDT adlı ilacın tarımda kullanılabilirliğinin ileri sürülmesinden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte “zararlılarla mücadele” amacıyla kullanılan ilaçlar da girmiştir. 1960'lardan sonra ABD'nin kendi ürettiği tarımsal girdileri satabileceği pazar arayışlarının arka planı, “yeşil devrim” olarak adlandırılan ve kapitalist üretim tarzının tarımda yaygınlaştırılmasını amaçlayan bir söylemle gizlenmiştir. 1970'lerden itibaren gen teknolojisindeki gelişmeye bağlı olarak tohumların yapılarında meydana gelen değişiklikler ise, en temel tarımsal girdi olan tohumu da metalaştırmıştır. Bunun sonucu olarak tohuma erişim, tarımsal girdi alanında uzmanlaşmış, bazıları dikey bazıları ise yatay olarak entegre olmuş ÇUŞ'ların kontrolüne geçmiştir. Bu şirketlerin araştırma ve geliştirme faaliyetleri sonucunda ürettikleri hibrit ya da genetiği değiştirilmiş tohumlar, “fikri mülkiyet hakları” kapsamında koruma altına alınmıştır. Filipinler üzerine yapılan bir çalışmada, ÇUŞ'ların girdikleri ülkelerde istedikleri düzenlemeleri gerçekleştirmek için lobicilikten rüşvete kadar her şeyi göze alabildikleri belirtmekte ve bu amaçla kurulan “Fikri Mülkiyet Koalisyonu”nun üyeleri olarak Dupont, Monsanto, Pfizer gibi kimya (buna bağlı olarak da tarım) alanında faaliyet gösteren ÇUŞ'lar sıralanmaktadır.²⁶ ÇUŞ'ların tarım alanında etkinliklerini artırmaları ise Uruguay Görüşmeleri neticesinde başlayan süreçle mümkün olabilmıştır.

Tarımsal üretimde verimlilik artışlarına karşılık, yeterli talebin oluşmaması, gelişmiş ülkelerin elinde tarımsal ürün fazlalarının birikmesine neden olmuştur. Ülkelerin kendi tarımsal üretimlerini bağımlılığı azaltmak adına koruma çabası içerisinde olmaları, ithal edilen tarımsal ürünlere kendi üretimlerinden daha cazip olmayacak oranlarda gümrük uygulamalarına yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerin bu paradoksu çözmek için buldukları çözüm ise, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi karşısındaki engellerin, gelişmiş ülkelerin tarımsal üretimlerinin dinamiklerine uyumlu hale getirilmesidir. Bu amaçla 1986 yılında toplanan Uruguay Turu, diğer konulardaki anlaşmazlıkları kısa zamanda çözmesine rağmen, tarım konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle 1994 yılına kadar uzamıştır. Samir Amin, Uruguay Görüşmeleri'nin asıl hedefini; “kut-

²⁶ Francisco G.Pascual, Arze G.Glipo, “WTO and Philippine Agriculture”, *Development Forum*, (No.1, 2000), <http://www.irdphil.org/docs/03.pdf>, 18.05.2010.

sal liberalizm prensipleri hilafına sanayileşmiş Üçüncü Dünya'nın rekabet yeteneğini gemlemek, frenlemek ve egemen merkezlerin tekellerini takviye etmek" olarak belirtmektedir.²⁷ ÇUŞ'ların Uruguay Görüşmeleri sonrasında tarım ticaretindeki tekelleşme eğilimi, bunu doğrular niteliktedir.

Bu süreçte ÇUŞ'ların tarım ticaretindeki etkinliği artarken, tekelleşme eğilimi de satın almalar ve şirket birleşmeleri şeklinde kendini göstermektedir. Küreselleşmenin sonuçlarından biri olarak görülen birleşme ve satın almalar, ÇUŞ'lar için Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) pazarlarına girişin bir stratejisi olmuş, bu çerçevede pazarda yoğunlaşmayı artırıcı bir etki yapmıştır.²⁸ Bu gelişmenin sonucunda; Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından hazırlanan 2009 Dünya Yatırım Raporu'nda ÇUŞ'ların tarımsal üretime katılmalarının, GOÜ'deki tekelleşme, hayvancılığın ve küçük çiftçiliğin tasfiyesi, yabancı yatırımcılara bağımlılık, üreten ve tüketen arasında neo-kolonyal ilişkiler gelişmesi gibi risklerine dikkat çekilmekte, uzun dönemde iyi yönetilmesi halinde kalkınmaya katkı sağlayabileceğinden ve modernleşme için motor gücü potansiyeli taşıdığından bahsedilmektedir.²⁹ Ancak küresel sisteme bağımlılık derecesi yüksek ülkeler açısından bu risklerin gerçekleşme ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Uruguay Görüşmeleri, tarım ürünlerinin ticaretinde bir anda tamamen serbestleşme sağlamış değildir. Ancak bu alanda atılmış çok önemli bir adım olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Uruguay Görüşmelerinin, piyasa mekanizmasının işlerliğini engelleyen unsurların kontrol altına alınması konusunda başarılı olduğu da kabul edilmektedir.³⁰ Bu kontrol, tarımsal üretimin ilk aşamasından tüketime kadar olan bütün aşamalarının bir süreç olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bir süreç tanımlaması yapıldığında tarımsal ürün için bir değer zinciri tanımlaması da yapılmış olmaktadır. Bu değer zinciri içerisinde üretim, zincirin diğer halkaları için yapılan bir tedarik faaliyetine dönüşür. Zincirin kontrolü ise, pazarlama aşamasında ortaya çıkar. Aracılar (toptancılar), perakendeciler ve marketler bu aşamanın aktörleridir. Uruguay Görüşmeleri neticesinde oluşan küresel ticari yapının gelişmiş ülkeler lehine bir du-

²⁷ Samir Amin, *Liberal Virüs*, s. 184.

²⁸ UNCTAD, *World Investment Report 2000*, s. 97-98.

²⁹ UNCTAD, *World Investment Report 2009*, s. 94.

³⁰ Abdullah Aysu, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28.

rum yaratacağı, bu konuda yapılan çalışmalardan da görülebilmektedir.³¹

Küçük üreticilerin bu tür değer zincirlerine eklenmesi için, zincirin yönetimini üstlenen lider firmanın belirlediği kurallar çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. Bir zincir yönetiminin söz konusu olabilmesi için, zincirin üretiminden pazarlamaya kadar her aşamada lider firmanın kontrolü önem kazanmaktadır. Tarımsal üretimde “tarladan sofraya tarım” (farm to fork) söylemi ile üretimin bütün aşamalarında kontrolün sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yapı, süreçlerde ve üretimde standartlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Tarımsal üretimde bu şekildeki bir değer zincirinin lider firması, pazarlama aşamasındaki aktörlerden biri olacaktır. Küresel değer zincirleri “yönetişim” yapısı açısından bakıldığında, tipik bir alıcı yönlendirmeli değer zinciri oluşumu söz konusudur. Ancak üretimin pazara erişime kadar dikey entegrasyona yöneldiği, bunun sonucunda “sözleşmeli çiftçilik” uygulamalarının yaygınlaştığı gerçeği dikkate alınmalıdır.³² Tarımsal üretimde dikey entegrasyonun genellikle toprak sahipliğini kapsamaması nedeniyle bu yapı, yarı dikey entegrasyon olarak adlandırılabilir. Bu tip yapılar da lider firma katma değeri yüksek aşamalarda dikey entegrasyonu tamamlarken, katma değeri düşük faaliyetler ve risk dağıtılmaktadır.³³ Dikey entegrasyon hem işlem maliyetlerini azaltmakta, hem de zincir üzerindeki kontrolü artırmaktadır. Böylece üretim maliyetleri düşmesine rağmen kârlılık korunmuş olmaktadır.

Pazara erişimin kurallarının düzenlenmesi aşamasında ÇUŞ'ların küçük işletmeleri sisteme kendi istedikleri şekilde entegre etmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılabilmesi ise,

³¹ Ahmet Aydın, “Küreselleşme Sürecinde UR’un Refah Etkileri: Teorik Analizlere Göre Kim Kazançlı?”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (C. 5, S. 8), Balıkesir, 2002, s. 1-19,

<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c5s8/makale/c5s8m1.pdf>, 05.03.2010.

Fransa Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nce yapılan çalışmaya göre on yıllık dönemde anlaşmanın oluşturduğu serbestliğin dünya ticaret hacmini %10 arttıracığı, gelirden yıllık 260 milyar dolarlık bir artış olacağı öngörülmüştür. Bu tutarın, 225 milyar Dolar'ının ABD, AB(15), Japonya arasında paylaşılacağı, dünya nüfusunun % 84.5'ini oluşturan diğer ülkelere 35 milyar Dolar düşeceği tahmin edilmiştir.

³² Janet E. Perry, James D. Johnson, “Market Access, Structure, Contracts and Prices”, *The 2002 Farm Bill: Policy Options and Consequences*, (Ed. Joe L. Outlaw, Edward G. Smith), Oak Brook, IL: Farm Foundation, Publication No. 2001-01, September 2001. www.farmfoundation.org/news/..., 01.04.2010.

³³ Robert M. Grant, *Contemporary Strategy Analysis*, Third Edition, Blackwell, Oxford, 1998, s. 325-326.

ÇUŞ'ların yanında uluslararası örgütlerin de hükümetler üzerinde baskı oluşturmasıyla mümkün olabilmektedir. Sermayenin politika yapım sürecine dahil olduğu bu süreç, yönetim olarak tanımlanan yapı ile mümkün kılınmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB), ülkelere verdikleri kredilerle, bu yapının kurulması için gerekli yatırımların yapılmasını sağlamaktadırlar. Avrupa Birliği (AB) hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmek adına bir başka baskı unsurudur. Türkiye halen çeşitli düzenlemelerle AB mevzuatına uyum çabalarını sürdürmektedir. Buna ilişkin bir örnek, TBMM'de "Tarım ve Gıda Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı" görüşülürken ortaya çıkmıştır. Tasarının gerekçesini açıklayan Tarım ve Köyişleri Bakanı; "Biz bu tasarımı tarladan sofraya tarım anlayışı ile hazırladık" demiştir.³⁴ Bunun anlamı, tarımsal üretimin değer zincirleri olarak yapılandırılması ve bütün süreçlerin sermaye grupları tarafından kontrolünün sağlanmasıdır.

Tarımsal üretimde yaşanan dönüşüm sonucunda girdilere olan bağımlılık, ÇUŞ'lar tarafından yönetilen süreçlere olan bağımlılığa dönüşmüştür. Biz bu oluşumu "süreç bağımlılık" olarak adlandırıyoruz. Süreç bağımlılığın gerçekleşmesiyle birlikte toprak sahibi bir çiftçi, kendi tarlasında ücretle çalışan bir işçiye dönüşmektedir. Üretim sözleşmeleri o kadar bağlayıcıdır ki, çiftçi aldığı tohumu saklayıp ertesi sene dikmeye kalktığında korsanlık suçu işlemiş kabul edilmektedir.³⁵ Yarı dikey entegrasyon yapısındaki firmalar, kendi ürettikleri tohumları, gübreleri ve ilaçları çiftçiye vermekte ve belirli bir ürün ya da alan üzerinden sözleşme imzalamaktadırlar. Monsanto, Cargill gibi tarımsal girdi alanında yatay entegrasyonu tamamlamış firmalar, sadece kendi ürettikleri ilaca duyarlı tohum üreterek, yatay entegrasyonla oluşturduğu avantajı kullanabilmektedir. Sözleşme ile taahhüt altına giren çiftçi, pazara erişim olanaklarını tamamen kaybetmiştir. Artık kendine verilen girdilerle kendi toprağında proleterleşmiş, yani kendi emeği üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir.³⁶

Tarımda süreç bağımlılığın gelişmesi, ülkenin tarım alanındaki politikalarının bir şekilde kontrol dışına çıkması anlamına gelmek-

³⁴ Söz konusu konuşma, Tüketici Hakları Derneği adına katıldığım, tasarının Meclis Tarım Komisyonu'nda görüşülmesi esnasında 18.02.2010 tarihinde gerçekleşmiştir.

³⁵ R.C.Lewontin, "Kapitalist Tarımın Olgunlaşması: Çiftçinin Proleterleşmesi", *Tarım, Bolluk İçinde Yoksulluk*, çev. A.Başer Kafaoğlu, 2.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 164.

³⁶ A.k., s. 160.

tedir. Uluslararası uzmanlaşma bağlamında ülkeler arasında karşılıklı bağımlılıklar yaratılmaktadır. Yaratılan karşılıklı bağımlılıklar çerçevesinde bütün süreçlerin kontrolünü elinde bulunduran ÇUŞ'lar, küresel ticareti yönlendirmekte, bu ticaretten aslan payını almaktadırlar. Karşılıklı bağımlılık kısılcasına alınan ülkeler ise, kendi topraklarında üretilen tarımsal ürünün kârını ÇUŞ'larla paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle süreç bağımlılık, sadece çiftçinin sürece bağımlı olmasını değil, ülke tarımının dışa bağımlılığını, ya da çevrenin merkeze bağımlılığını artıran bir unsurdur.

İYİ TARIM UYGULAMALARI

Kapitalist üretim tarzı, doğası gereği bütün süreçleri standartlaştırmaktadır. Dikmen bu standartlaştırma sürecini, aklın standartlaşması, zamanın standartlaşması, mekanın standartlaşması ve son olarak da emeğin standartlaşması olarak tanımlamıştır.³⁷ Küresel değer zincirlerini yöneten lider firmalar için en önemli rekabet silahı, küresel standartların belirlenmesi yoluyla üretim süreçlerinin yönetilmesi olarak kabul edilebileceğinden dolayı,³⁸ standartlaşma kapitalist üretim tarzının sürekliliği için vazgeçilmez bir unsur olarak görünmektedir. Standartlaşma ile birlikte işlem maliyetlerinin azalması, değer zincirlerinin kârlılığı adına oldukça önemli bir konudur. Bunun yanında alıcı (marketler, perakendeciler, toptancılar) açısından, standart ürünlerle yaratılmış bir rekabet ortamı, ürünün çok düşük fiyatlarla alınabilmesini sağlayacaktır. Elbette standartlaşma sonucunda oluşan rekabet ortamında firmaların üretim maliyetleri açısından azaltabilecekleri unsur emek olacaktır. Bu durum, ücretler üzerinde bir baskı oluşturacaktır. Bir noktada rekabet edebilirliğin ölçüsü, emeğe ödenen ücrete indirgenecektir.

Ancak tarımda üretim süreçlerinin standartlaşması, pazarlama safhasının dışında, tarımsal girdiler anlamında da standartlaşmayı gerektirmektedir. Şüphesiz ki, bu durum bio çeşitliliği ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit olarak algılanabilir. Tarımsal girdileri üreten ÇUŞ'lar, üretim sürecinde yüksek katma değerli ürünlerin üretimi alanında faaliyet göstermektedirler. Diğer bir ifadeyle,

³⁷ Ahmet Alpay Dikmen, "Standart Üründen Marka Standardizasyonuna", *Küresel Düzen: Devlet, Birikim ve Sınıflar Korkut Boratav'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 518-525. (515-538).

³⁸ Ahmet Alpay Dikmen, "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", s. 298.

tarımsal girdilerin değeri korunurken, tarımsal üretim değersizleştirilmektedir. Boratav, 1980 sonrası dönemde tarımda iç ticaret hadlerinin tarım üreticisi aleyhine geliştiğini ortaya koymuştur.³⁹ Değer zinciri olarak ele alındığında, bölüşüm ilişkilerindeki eşitsiz yapı açıkça görülmektedir. Zincirin pazara erişim ve sonrasında kapsayan sürecinde, kontrolü elinde bulunduran, alıcı yönlendirmeli değer zincirlerinin tipik örneği olan perakende marketler, belirledikleri standartlarla, üretim üzerinde de kontrol sağlayabilmektedirler.

İyi Tarım Uygulamaları (İTU), tarımsal ürünlerde standartlaşma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bundan önce de standartlar mevcuttur. Örneğin gıda güvenliği alanında belirlenmiş bir standart olan HACCP (Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları), bunlardan biridir. 1950'lerin sonlarında gıda güvenliği alanında yapılan çalışmalarla başlayan süreçte, kavramsal çerçevenin 1971 yılında FDA (Gıda ve İlaç Yönetimi) ve Amerikan Halk Sağlığı Kuruluşu tarafından düzenlenen bir konferansta sunulması ile HACCP'nin bir standart olarak ortaya konulması gerçekleşmiştir. HACCP üç temel ilkedен oluşmaktadır;⁴⁰

1. Tarladan sofraya gıdanın taşıdığı risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesi,
2. Tanımlanan tehlikenin kontrolü için kritik kontrol noktalarının belirlenmesi,
3. Kritik kontrol noktalarının izlenmesi için bir sistem kurulması.

Görüleceği üzere bu üç ilke, gıda güvenliğinin sağlanması için süreç odaklı bir yaklaşımı benimsemiş görünmektedir. Günümüzde bu standartlar uluslararası kabul görmeye birlikte ülkelerin kendi kalite standartları da bulunabilmektedir. Kapitalist tarımsal üretim tarzının yarattığı kirliliğin insan sağlığı üzerine etkileri ise, 1997'de FAO, ABD ve AB tarafından kimyasal girdi kullanımının azaltılması, toprak ve su kaynaklarının korunması gibi gerekçelerle

³⁹ Korkut Boratav, "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", *Mülkiye Dergisi*, (C. 33, S. 262), Ankara, 2009, s. 11-12. İç ticaret hadleri, bir birim tarımsal girdi karşılığında satılan ürün miktarına göre belirlenmektedir. Yani satılan ürünün girdiye bölünmesi ile bulunmaktadır.

⁴⁰ John G. Surak, "The Evolution of HACCP A Perspective on Today's Most Effective Food Safety System", *Food Quality Magazine*, March 2009, <http://www.foodquality.com/details/article/807887/The Evolution...>, 07.12.2010.

tespit edilen ilke ve kurallar İTU başlığıyla açıklanmıştır.⁴¹ 1999 yılında ise, AB bünyesinde faaliyet gösteren 14 perakendeci firmasının oluşturduğu Avrupa Perakendeciler Ürün Çalışma Grubu, satın alacakları ürünlerde uygulanacak standartları İTU protokolü olarak yayınlamışlardır.⁴² FAO, İTU'nu kaliteli ve güvenilir tarımsal üretim için bir gereklilik olarak tanımlamakta ve bu konudaki yasa, standart ve düzenlemelerinin hedefini dört maddede açıklamaktadır;⁴³

1. Gıda zincirinde güvenli ve kaliteli üretim sağlamak,
2. Tedarik zinciri yönetişimini yeniden düzenleyerek yeni pazar avantajları oluşturmak,
3. Doğal kaynakların kullanımını, işçi sağlığını ve çalışma koşullarını geliştirmek,
4. GOÜ'lerdeki çiftçiler ve ihracatçılar için yeni pazar fırsatları yaratmak.

FAO'nun da kabul ettiği üzere amaçlardan biri, yeni pazar avantajlarının ve yeni pazar fırsatlarının yaratılmasıdır. Aslında söz konusu avantajlar, üretici açısından bir yenilik getirmemekte ve üretim maliyetlerine ilave işlem maliyetleri eklenmektedir. Çünkü İTU kapsamında üretim sürecinin tamamına odaklı bir kontrol mekanizması getirilmektedir. Bu çerçevede tarımsal girdilerin kontrolü önem kazanmaktadır. Kontrolün sağlanması için öngörülen mekanizmanın en önemli bileşeni, kullanılan girdilerin sertifikasyonudur. Bunları dört grupta toplayabiliriz;⁴⁴ toprağın, suyun, emeğin, hasat sonrası depolama ve taşımanın kontrolü.

Burada ironik bir durum söz konusudur. Yıllarca kapitalist üretim tarzının çevreye verdiği zararlardan korunmak adına, küresel sermaye güvenli gıdanın çözümlerini aramaktadır. ÇUŞ'lar bunun çözümünü alacakları ürünlere standartlar getirmekte bulunmuşlardır. Yani dev marketler, mağazalarına girecek ürünler için sertifika istemektedirler. Üretimin sertifikalandırılması için bağımsız denetim kuruluşları, belirli bir ücret karşılığında hizmet ver-

⁴¹ Nalan Yüksel Delice, Ahmet Delice, "Uyum Çalışmaları Çerçevesinde İyi Tarım Uygulamaları Standardının Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2005, 9 (3), s. 53-62.
ziraat.harran.edu.tr/zirfakdergi/2005..., 05.06.2010.

⁴² A.k.; News Good Agricultural Practice, *Special Conference Edition & Annual Report 2008*, p. 3. www.global.gap.org, 06.06.2010.

⁴³ FAO, http://www.fao.org/prods/GAP/index_en.htm, 01.05.2010.

⁴⁴ Kentucky University College of Agriculture, "Good Agricultural Practices (GAP)", Cooperative Extension Service, <http://www.uky.edu/Ag/CDBREC/gap.pdf>, 08.12.2010.

mektedir. Aslında bu işin diğer ucu, toprağın, emeğin ve suyun sahipsiz olamayacağı ön kabulüne dayanmaktadır. Bunun temini için ise güçlü hükümet desteği talep edilmektedir.⁴⁵ DTÖ, IMF ve DB gibi kuruluşlar bu konularda politika tavsiyelerinde bulunurken, belirli ölçülerde yaptırım gücüne de sahiptirler. Doğrudan yaptırım gücüne sahip olmayan örgütler, küçük üreticileri sisteme eklenmeyi kendileri için bir çözüm olarak görmeye ikna etmekte ve hükümetler üzerinde dolaylı baskılar oluşturabilmektedir.

İTU neticesinde üretim süreçlerinin standartlaşmasının iki önemli sonucundan söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, gıdanın değerinin dünyanın her yerinde herkes için ölçülebilir bir parasal değere indirgenmesidir. Bu durum, kapitalist üretim tarzı içinde gıdanın metalaşma sürecinin tamamlanması anlamında da gelmektedir. İkincisi, tarımsal üretimin en önemli girdisi olan su ve toprağın, o topraklar üzerinde yaşayan insanlar için bir hak olmaktan çıkıp tamamen bir meta halini almasıdır. Bütün bu söylediklerimizden, güvenli gıdaya karşı olduğumuz sonucu çıkarılmamalıdır. Savunduğumuz şey, gıdaya erişim en temel insan hakkı olduğudur. İşte tarımsal üretim sürecindeki standartlaşma bu görüşe karşı bir zeminde ilerlemektedir.

İTU kapsamında sertifikasyon ve kontrol kuruluşları, devlete ait denetim sorumluluğunun özel şirketlere paylaştırılmasına neden olmaktadır. İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmeliğin 11. maddesinde bu kuruluşların en az limited şirket olmasının yanında yerli veya yabancı olabileceği belirtilmiştir. Aynı yönetmeliğin “Denetim” başlığını taşıyan 17. maddesinde ise, bahse konu kuruluşların denetim yetkisinin Bakanlıkta olduğu, gerekli görülen hallerde bu yetkinin tamamen veya kısmen, akredite edilmiş özel kuruluşlara devredilebileceği ifade edilmiştir. Denetim yetkisi kamu gücünün kullanılmasını gerektiren bir yetkidir. Bu yetkinin özel kuruluşlara devri, ancak neo-liberal bir devlet kurgusu ile mümkün olabilir. Tarımsal üretimde yaşanan dönüşümün temeli, öncelikle devletin tarım politikalarındaki değişimde aranmalıdır.

İTU’nu tarımsal üretimin neo-liberal dönüşümünün bir sonucu olarak görmek mümkündür. “İyi” sıfatı ile nitelendirilen tarımdan bahsedildiğine göre, bu zamana kadar toprak ve su kaynaklarını kimyasallarla kirleten kapitalist üretim tarzının “kötü” sıfatı ile tanımlanması, mantıksal bir çıkarım olarak ele alınabilir. Ancak

⁴⁵ Surmsuk Salakpetch, “Quality Management System: Good Agricultural Practice (GAP) in Thailand”, Chantaburi Horticultural Research Center, s. 96, <http://www.unapcaem.org/Activities%20Files/A22/...>, 05.11.2010.

burada asıl sorgulanması gereken, İTU ile perakendeci marketlerin pazarı kontrol etme kabiliyetlerinin ne kadar artacağıdır. Bunun için oluşan değer zincirlerinin bölüşüm ilişkilerine bakmakta fayda vardır.

Güler, sözleşmeli çiftçilik uygulamalarına devlet köylü ilişkisinin neo-liberal uyarlama politikaları ile çözülmesi neticesinde küçük üretici ve tüccarın yeniden yapılanma zorunluluğu olarak bakmaktadır.⁴⁶ Sözleşmeli üretim modelinin dünya genelinde uygulayıcı ve savunucusunun ulusötesi şirketler olduğu konusundaki tespit de,⁴⁷ bizim yukarıda açıkladığımız yapıyla tamamen uyumludur. ÇUŞ'ların yarı dikey entegrasyonu ile, riskleri üretime yayarak, sürecin kontrolünden kâr elde ettiği bu yapının devamında, üretimin standartlarını belirleyen alıcılar yer almaktadır. Ürünün türüne göre işlenmiş gıda ya da yaş sebze meyve olmasının, araçların ya da aradaki diğer değer zincirlerinin sayısını etkilemek dışında yapıya doğrudan etki etmesi beklenmez. Tarladan sofraya olan süreçte standartları belirleyen ve bu nedenle de sürecin tamamını kontrol imkânına sahip olan, genellikle ÇUŞ niteliğine sahip market zincirleridir. Lider firma olarak bölüşümden en büyük payı onlar almaktadır. Marketlerin pazar paylarını ve dolaylı olarak pazarlık güçlerini artırdıkları, Rekabet Kurulu kararlarıyla da tespit edilmektedir. Yarı dikey entegre yapıdaki tedarikçi firmalar, zincir içerisinde ikinci büyük pasta dilimine sahip olmaktadırlar. Bölüşümün en alt katmanında ise, Güler'in tanımlamasıyla, devletle bağı koparılarak, küresel sermaye ile karşı karşıya bırakılmış üretici vardır. İşte İTU, bu yapının meşruluğunun sağlanması için belirlenen standartların, sermaye tarafından adlandırılmasıdır.

SONUÇ

Küresel değer zincirleri, üretim süreçlerinin tamamının bir merkezden kontrolüne dayanmaktadır. Bu yapılırken en yüksek katma değer, lider firmaların faaliyet alanı içinde kalan tasarım ve pazarlama alanında yaratılmaktadır. Diğer bir ifadeyle üretim değersizleştirilmektedir. Üretimin değersizleştirilmesi, zincir içinde en fazla emeğin kullanıldığı aşamanın değersiz kılınması, yani emeğin değersizleştirilmesini sağlamaktadır. Küresel değer zincirine eklenmek adına kurgulanan rekabet, bütün ücretler üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Kapitalizm böylece kendi krizlerini pazar-

⁴⁶ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005, s. 233-234.

⁴⁷ A.k., s. 234.

lamadan üretime kaydırmakta, kârı merkezileştirirken riski ve üretimi yerelleştirmektedir. Küresel değer zincirleri, bu yapının piyasa düzeni içerisindeki meşruiyetini sağlamaktadır.

Özellikle tarımsal üretim alanında kurulan değer zincirleri, kapitalist üretim tarzının bir sonucu olan girdi bağımlı tarımsal üretimi süreç bağımlı hale dönüştürmüştür. Üreticiler sözleşmeli üretim yaparak, bağlı oldukları değer zincirinin üretim sürecine eklenmektedir. Bu uygulama içine çekilen üretici için artık pazara erişim sorunu bir tercih sorunu olmaktan çıkmıştır. Bağımlı olduğu sürecin belirlediği pazar için üretim yapmak zorundadır. Tarımsal üretimde devlet desteğinin kaldırılması, küçük üreticileri adeta sözleşmeli çiftçiliğe mahkum etmektedir. “Kendi başına üretsen hiç kazanamayacaksın, haline şükret” mantığı içerisinde ölümü gösterip sıtmaya razı edilen üreticiler, küresel sermayenin kârlılığı adına sisteme entegre olmaya zorlanmakta ve kendi toprağında proleterleşmektedir. İyi tarım uygulamaları adı altında tarımda oluşan değer zincirlerinin standartları, alıcılar tarafından bütün üretim sürecine kabul ettirilmektedir. Bu standartlar işlem maliyetlerini düşürerek ÇUŞ’ların kârlılığını artırırken, aynı zamanda zincir üzerindeki kontrolü de artırmaktadır. İyi tarım uygulamaları, “tarladan sofraya” anlayışı üzerine inşa edilmiş bir yaklaşımı temsil etmektedir. Değer zincirleri üzerinden gıda üretiminin metalaşma sürecinin tamamlandığını söylemek, abartılı bir tanımlama olmayacaktır. Üreticiyi süreç bağımlılıktan kurtarmak için önce devletin sermayeye olan bağımlılığının ortadan kalkması gerekmektedir.

Bugün gelinen noktada toplumlar, ekilebilir toprakların sınırına yaklaşmış durumdadır. Verimin artırılabilmesi için tarımsal girdilerin geliştirilmesi bir yol olarak görülürken, bu verimin neden ve ne kadar artırılması gerektiği soruları cevapsız bırakılmaktadır. Bir yanda dünya tarımsal ürün ticaretini kontrolleri altına almış ÇUŞ’lar, bir yanda gıdaya erişim hakkı ellerinden alınmış ve açlığın pençesindeki halklar, bir yanda da gıdayla ilgili problemi olmayıp ürün fazlasını bio-yakıt üretiminde kullanabilen gelişmiş ülkeler vardır. Denklem bulunacak çözüm, her bir tarafın katsayısının değerinin ancak diğeri aleyhine artırılabilirdiği anlaşıldığı zaman bulunabilecektir. Güvenilir gıdaya erişim temel bir insan hakkı olarak görülmedikçe, çözüm olarak sunulan her öneri, küresel sermayenin tekelleşme sürecinin sürdürülmesine hizmet edecektir. Ülkelere çözüm olarak sunulan değer zincirleri yaklaşımı, bu gün tarımda yaşanan bütün sorunların temelinde var olan kapitalist

üretim tarzının sürdürülebilirliği üzerine kurgulanmıştır. Oysa artık toprak bu hoyratlığı kaldırmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Örsan Ö., *Küreselleşme Ulus Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 2007.
- Amin, Samir, *Kaos İmparatorluğu ve Yeni Kapitalist Küreselleşme*, (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Amin, Samir, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, (Çev. Semih Lim), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997.
- Amin, Samir, *Liberal Virüs*, (Ed. Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Kitaplığı. 51, İstanbul, 2004.
- Aydın, Ahmet, “Küreselleşme Sürecinde UR’un Refah Etkileri: Teorik Analizlere Göre Kim Kazançlı?”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (C.5, S.8), Balıkesir, 2002, s. 1-19, www.sbe.balikesir.edu.tr/dergi/index.php..., 07.12.2010.
- Aysu, Abdullah, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bair, Jennifer, “Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back Going Forward”, *Competition & Change*, USA, Vol.9, No.2, June 2005, p. 153-180.
- Boratav, Korkut, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, *Mülkiye Dergisi*, (C. 33, S. 262), Ankara, 2009, s. 9-23.
- Brewer, Anthony, *Marxist Theories of Imperialism*, Second Edition, Routledge, London, 1990.
- Delice, Nalan Yüksel, Ahmet Delice, “Uyum Çalışmaları Çerçevesinde İyi Tarım Uygulamaları Standardının Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2005, 9 (3), s. 53-62. ziraat.harran.edu.tr/zirfakdergi/2005..., 05.06.2010.
- Diamond, Jared, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ülker İnce), 19.Basım, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Dikmen, Ahmet Alpay, “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 86, Birikim Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 281-302.
- Dikmen, Ahmet Alpay, “Standart Üründen Marka Standardizasyonuna”, *Küresel Düzen: Devlet, Birikim ve Sınıflar Korkut Boratav’a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 515-538.
- FAO, http://www.fao.org/prods/GAP/index_en.htm, 01.05.2010
- FIAS (Foreign Investment Advisory Service), *Moving Toward Competitiveness: A Value Chain Approach*, The World Bank Group, Washington, 2007.
- Frank, Andre Gunder, “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975, s. 103-119.

- Fukuoka, Masanobu, *Ekin Sapı Devrimi*, (Çev. Aykut İstanbullu), Kaos Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gereffi, Garry, "Comodity Chains Framework for Analyzing Global Industries", Duke University, USA, 1999, <http://eco.ieu.edu.tr/wp-content/Gereffi>, p. 1-9.
- Gereffi, Garry, "Beyond the Producer-Driven/Buyer-Driven Dichotomy, The Evolution of Global Value Chains in the Internet Era", *IDS (Institute of Development Studies) Bulletin*, (Vol.32, No. 3), Sussex, 2001, p. 30-40.
- Gereffi, Gary, "Shifting Governance Structures in Global Commodity Chains, With Special Referrance to Internet", *American Behavioral Scientist*, Sage Pub., Vol.44, No.10, (June 2001), p. 1616-1637.
- Gereffi, Garry, Michelle Christian, "Food Production Systems, Trade and Transnational Corporations: A Global Value Chains Approach to Consumption and Healthy Diets", Duke University, USA, 2008, p. 1-28.
- Grant, Robert M., *Contemporary Strategy Analysis*, Third Edition, Blackwell, Oxford, 1998.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005.
- Kaplinsky, Raphael, Mike Morris, *A Handbook for Value Chain Research*, International Development Research Center, 2001.
- Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- Lewontin, R.C., "Kapitalist Tarımın Olgunlaşması: Çiftçinin Proleterleşmesi", *Tarım, Bolluk İçinde Yoksulluk*, Çev. A.Başer Kafaoglu, 2.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 156-168.
- Pascual, Francisco G., Arze G.Glipo, "WTO and Philippine Agriculture", *Development Forum*, (No.1, 2000), <http://www.irdfphil.org/docs/03.pdf>, 18.05.2010.
- Perry, Janet E., James D. Johnson, "Market Access, Structure, Contracts and Prices", *The 2002 Farm Bill: Policy Options and Consequences*, (Ed. Joe L.Outlaw, Edward G. Smith), Oak Brook, IL: Farm Foundation, Publication No. 2001-01, September 2001, <http://www.farmfoundation.org/news/articlefiles/816-perry.pdf>, 01.04.2010.
- Salakpetch, Surmsuk, "Quality Management System: Good Agriultural Practice (GAP) in Thailand", Chantaburi Horticultural Research Center, s. 91-98, <http://www.unapcaem.org/Activities%20Files/A22/...>, 05.11.2010.
- Sturgeon, Timothy J., "From Commodity Chains To Value Chains", MIT Industrial Performance Centre, (January 2008), <http://web.mit.edu/ipc/publications/pdf/08-001.pdf>, 10.11.2010, p. 1-35.

- Surak, John G., “The Evolution of HACCP A Perspective on Today’s Most Effective Food Safety System”, Food Quality Magazine, March 2009,
[http://www.foodquality.com/details/article/807887/The Ev...](http://www.foodquality.com/details/article/807887/The%20Ev...),
07.12.2010.
- UNCTAD, *World Investment Report 2000*.
- UNCTAD, *World Investment Report, 2009*.
- Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*, (Çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), Aram Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Wood, Ellen Meiksins, “Kapitalizmin Tarımsal Kökenleri”, *Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk*, (Çev. A.Başer Kafaoğlu), 2.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94-111.
- Yamak, Rahmi, Abdurrahman Korkmaz, “Prebisch-Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 10, Yıl 9, Haziran 2006, s. 128-143.